

CULTUL GENIILOR LA MICIA: O PRIVIRE ASUPRA INSCRIPTIILOR

ALEXANDRU DUDĂU

Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
alex.dudau@yahoo.com

Cuvinte cheie: religia romană, Dacia romană, Genius, inscripții votive, *Micia*

Keywords: Roman religion, Roman Dacia, Genius, votive inscriptions, *Micia*

Articolul examinează, în extenso, cele opt monumente epigrafice care constituie „dosarul” mărturiilor cultului Geniilor la Micia, dintr-o perspectivă plurivalentă (arheologică, istorică, istorico-religioasă, filologică) și, totodată, prin relaționare cu situații similare din provinciile Occidentului roman. Astfel, dincolo de analiza mai precisă a tipologiei și răspândirii Geniilor într-un areal non-urban reprezentativ pentru societatea Daciei romane, lucrarea propune anumite interpretări diferite de cele general acceptate, în ceea ce privește mesajul inscripției (CIL III, 1338 = IDR III/3, 139; CIL III, 1365) sau tipul de monument (IDR III/3, 70-71) și aduce argumente suplimentare pentru o lectură discutabilă (CIL III, 1351 = IDR III/3, 102).

Cazul Miciei este unul aparte din perspectiva istoriei Geniilor din Dacia romană. În primul rând, cercetarea așezării antice din hotarul comunei Vețel a beneficiat de avantajul – extrem de rar întâlnit pe cuprinsul fostei provincii romane – de a nu fi fost îngreunată de suprapunerea unor construcții din epoci ulterioare, astfel încât situl a permis săpături sistematice, din păcate cu rezultate încă neconcretizate decât în mică măsură. Totuși, chiar dacă, din varii motive, Micia a ratat șansa de a fi „un mic Pompei al României”¹, *vicus*-ul care constituia, cel mai probabil, centrul unei comunități rurale autonome (o *civitas*, așadar)², a oferit dovezi epigrafice relevante pentru viața socială și religioasă a unei comunități rurale romane bine dezvoltate.

Astfel, nu întâmplător, într-o ierarhie a localităților din Dacia, după numărul de descoperiri referitoare la cultul Geniilor, Micia se clasează pe un (aparent) surprinzător loc trei, după cele două mari orașe ale provinciei (Apulum și Sarmizegetusa), dar înaintea altor orașe net superioare ca populație și importanță (Potaissa, Napoca, Tibiscum, Porolissum). Prin urmare, cele opt monumente epigrafice dedicate Geniilor, descoperite până acum la Micia, reprezintă, mai degrabă, o cifră relevantă (și satisfăcătoare pentru susținerea ideii unui cult destul de răspândit), decât una de abatere de la regulă, întrucât, spre deosebire de alte așezări, ea este în primul rând rodul prezervării mai bune a sitului antic și a cercetărilor efectuate științific.

---

¹ Caracterizarea îi aparține Luciei Țeposu-Marinescu, în prefața primului volum al monografiei consacrate Miciei: Alicu 2004, p. 5.

² Demonstrația lui I. Piso și R. Ardevan este convingătoare în acest sens – Ardevan 1998, p. 75-78. Opinia mai veche, conform căreia Micia ar fi fost un *pagus* din *territorium*-ul Sarmizegetusei (e.g. M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1966, p. 146; I.I. Russu, în IDR III/3, p. 55), este împărțită cu oarecare reținere de L. Țeposu-Marinescu (Alicu 2004, p. 7), în vreme ce autorul monografiei parțiale a sitului nu își exprimă poziția, rezumându-se la a oferi trimiteri bibliografice pentru această problemă – Alicu 2004, p. 12. O opinie mai nuanțată este formulată de Al. Diaconescu, care consideră că la Micia existau de fapt două așezări, un *vicus militaris* și un *pagus* distinct de acesta (Diaconescu 2010, p. 154-155).

În cazul Daciei romane, aproximativ **o treime** din inscripțiile păstrate referitoare la Genii (18 din 56) provin din zone care nu atinseseră un statut urban, mărturie relevantă pentru gradul înalt de penetrare al cultului în lumea provincială, aspect ce mai poate fi constatat și, prin urmare, investigat, doar în puține alte provincii. Cazul Miciei (cel mai consistent din lumea non-urbană a provinciei) prezintă interes și din acest punct de vedere.

În lumina celor de mai sus, studiul de față își propune revizitarea materialului documentar epigrafic păstrat la Micia, pentru a vedea modul în care cultul Geniilor s-a manifestat într-un areal non-urban din provincia Dacia, particularitățile și dinamica sa. Dincolo de faptul că, în cazul Miciei, inscripțiile amintite constituie, în fond, unica sursă precisă de observare a trăsăturilor cultului Geniilor, monumentele epigrafice reprezintă totuși, pentru o astfel de investigație ca cea prezentată aici, materialul documentar cel mai „viu”, cu gradul cel mai înalt de relevanță în domeniul religiei, mai ales în ceea ce privește lumea provincială³.

Am încadrat Geniile atestate la Micia într-o tipologie care are drept criteriu unitar domeniul de competență al divinității respective și care poate fi aplicată indiferent de tipul atestării (fie ea literară, epigrafică sau iconografică)⁴:

A. Genius personal, în variantele:

A.I. *Genius familiaris (Patris familias)*; **A.II.** *Genius funerarius* (al defunctului); **A.III.** *Genius Augusti (Imperatoris)*; **A.IV.** *Genius dei*

B. Genius social / instituțional, în variantele:

B.I. *Genius Populi Romani*; **B.II.** Genii macrocomunitare (ale unităților administrative / instituțiilor statului roman); **B. III.** Genii microcomunitare (asociații civile de diverse facturi); **B.IV.** *Genii militares*

C. Genius loci

De asemenea, cercetarea propune, în cazul unora dintre atestările discutate, interpretări noi sau mai nuanțate ale mesajului transmis de textul epigrafic, precum și identificări mai precise ale tipului și rolului monumentelor suport (motiv pentru care am optat pentru o prezentare tradițională, relativ *in extenso*, a monumentelor supuse examinării). Să vedem, aşadar, piesele „dosarului” miciens.

* * *

1. Altar votiv de augit-andezit. Fig. 1.

78 x 38 x 30 cm.

Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva.

Bibliografie: CIL III, 1338. ILS, 4074a. **IDR III/3, 139.**

Fig. 1.

Foto: O. Harl, 2010
(© MCDR Deva)

³ V. Scheid 2006, p. 299.

⁴ Cf. Dudău 2011, p. 110.

G(enio) T(ur)maz(gadae / -i)

Aurel(ius) D-

ionisiu-

s cur(ator) pos(uit)

Traducere: *Geniului Turmazgada (-es), Aurelius Dionisius, adjunct al decurionului, a pus <ofranda>.*

Dată: probabil **sec. III**

Tip: **A.IV** (sau **B.IV**)

Altarul se afla în sec. XIX în colecția Váradi (la Deva), provenind însă cu siguranță de la Micia. Mommsen, într-o epocă în care zeitatea semită Turmasgadas /-es nu era cunoscută, citește, cu rezerve (*fortasse*): *G(enio) t(urmae?) Maz...* Nici azi această lectură nu poate fi cu totul respinsă, întrucât abrevierea *T* pentru *turma* este bine atestată⁵, iar *Maz-* ar putea fi un nume commagen necunoscut, dar această ipoteză este, totuși, improbabilă.

Aurelius Dionisius era *curator*, cel mai plauzibil, în *Cohors II Flavia Commagenorum* de la Micia. Formularea dedicației sale ilustrează dificila problemă a cazului la care apare, în textele epigrafice, numele divinității după determinantul *Genius*: genitiv („Geniului <zeului> Turmazgada”) sau dativ („Geniului Turmazgada”). Mai mult, în inscripția descoperită la Veșel ambele variante sunt de luat în considerare, deoarece numele zeului este abreviat (*T.MAZ*) și, oricum, nici scrierea sa completă nu ar fi adus în mod necesar o lămurire – dacă substantivul urmează în această situație flexiunea declinării I, forma *Turmazgadae* ar fi putut fi interpretată și ca genitiv și ca dativ⁶. Diferența de caz nu este neesențială, iar explicația, din păcate prea des invocată, a greșelii de exprimare (confuzia de caz, în care determinatul preia cazul determinantului) nu este satisfăcătoare.

Dacă luăm în considerare varianta (aparent) precaută a genitivului, atunci avem de-a face cu unica atestare a Geniului unui zeu în provincia Dacia. Oricât de tentantă ar fi această soluție, ea prezintă inconvenientul precarității atestărilor similare în alte părți ale Imperiului, cu excepția Italiei, la care se adaugă și originea probabil micro-asiatică a lui Aurelius Dionisius, pentru care astfel de subtilități teologice specifice romane ca Geniul zeului vor fi fost aproape sigur necunoscute și, în orice caz, dificil de transferat asupra zeității principale a panteonului său.

Pe de altă parte, în contextele în care numele divinității apare la dativ, noțiunea de *genius* desemnează de fapt un **tip** de zeitate, distinct de stratul religios al zeilor majori, din panteonul greco-roman⁷. Spre exemplu, dedicația *Genio Mar(ti) Cenab(etio)*, de pe un altar descoperit în ruinele unui templu gallo-roman de la Wiesloch, trebuie înțeleasă ca fiind adresată „Zeității Mars Cenabetius” și nu „Puterii divine a (zeu)lui Mars Cenabetius”⁸. De fapt, caracterul lax, permisiv al acestui concept religios a permis populațiilor în curs de romanizare să „umple” conținutul său cu

⁵ E. g., pentru *Genio turmae*: CIL III, 6569; RIU III, 869.

⁶ Pentru numele zeului commagen sunt atestate atât forme flexionare de declinarea I (N. *Turmazgada* – IDR II, 340), cât și de declinarea a III-a (N. *Turmazgades* – IDR III/3, 138 = AE 1903, 65).

⁷ Bărbulescu 2009, p. 131-136, explică mecanismul semantic în cazurile similare ale uzului dativului după dedicațiile adresate *numini*.

⁸ Romeo 1997, p. 605, nr. 50 (dată: sfârșitul sec. II – începutul sec. III p.Chr.). Altarul îl înfățișează, într-un basorelief de pe fața principală, pe zeul gallo-roman. Lectura *Mar(tis) Cenab(etii)* vădește însă o nevoie nejustificată de a citi numele zeului la genitiv.

trăsăturile unui *deus patrius*, reprezentând, așadar, una dintre modalitățile prin care s-a manifestat sincretismul religios provincial: numele de Genius (*genius*) era alăturat unui zeu local, în *interpretatio Romana*⁹ – la apariția acestui fenomen religios va fi contribuit tocmai libertatea îngăduită de caracterul accentuat privat, de zeu tutelar personal al Geniului. L. Cesano observă, cu justețe, că în astfel de cazuri Genius trebuie înțeles fie ca accentuare a statutului zeului respectiv de patron spiritual pentru o comunitate, fie ca „nome proprio di divinită”¹⁰. Și în cazul inscripției de la Micia numele divinității semitice trebuie că era înțeles la dativ, iar termenul de *genius* marca tocmai această particularitate distinctivă a unui zeu non-roman în „haină” romană.

Genius este folosit așadar aici ca echivalent **relativ** al lui *deus*, indicând tipul divinității, distinct de accepțiunea obișnuită a lui *deus*; de altfel, precum în provinciile africane¹¹, și acesta pare a fi un caz tipic de sincretism – zeitatea semitică primește „epitetul” roman de Genius.

2. Altar votiv de augit-andezit.

120 x 49 x ? cm.

Dispărut.

Bibliografie: CIL III, 1351 = 7853. ILS, 1860. **IDR III/3, 102**. Gudea 1988, p. 181.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

Terrae Dac(iae)

et **Genio P(opuli) R(omani)**

et **commerci(i)**

- 5 Felix Caes(aris) n(ostri) se[r(vus)]
vil(icus) statio(nis) Pont(is) Aug(usti)
promot(us) ex st(atione) Mici(ae)
ex vi[kario - - - -]

Traducere: *Lui Iupiter Optimus Maximus, Pământului Daciei și Geniului poporului roman și (celui) al comerțului, Felix, sclav al împăratului nostru, vameș la punctul vamal Pons Augusti, promovat de la vama Miciei, din poziția de vikarius <...> .*

Date: nedeterminată (sec. II – III)

Tip: **B.I.**

Se afla, precum monumentul discutat mai sus, în aceeași colecție Várady, la Deva. Numele localității este întregit în IDR la forma de ablativ *Micia*, dar formula mai uzuală este cu genitiv explicativ.

Genius Populi Romani (GPR) este cunoscut în Dacia numai din această inscripție, dar acest lucru nu trebuie să surprindă. Nici la Roma, cu excepția sacrificiilor consemnate în *Acta fratrum Arvalium* și a câtorva dedicații oficiale, nu cunoaștem decât

⁹ E.g. cazul lui Hercules în provinciile africane (care maschează de fapt o străveche divinitate punică): Cadotte 2007, p. 296-299. Fenomenul este răspândit mai cu seamă în cadrul comunităților nord-africane, celtice și germanice, ale căror divinități autohtone (cu nume în general cunoscut) au îmbrăcat forma unor zeități romane. De aceea, nu este întâmplător că cele mai multe atestări ale unui *Genius dei* provin din provinciile africane, Gallia Narbonensis, Aquitania, cele două Germanii și se referă la divinități în sincretism (Mercurius Alaunus, Mars Cenabetius, Hercules Melqart-Milkashtart, Iupiter pentru diverși baalini orientali etc.)

¹⁰ Cesano 1922, p. 481.

¹¹ Cadotte 2007, *passim* (în cadrul fiecărui capitol pot fi urmărite astfel de exemple).

o inscripție privată adresată GPR¹². Preferința romanilor pentru Geniile comunităților și pentru cele microcomunitare trebuie privită în logica generală a cultului Geniilor: GPR acoperă un domeniu prea larg pentru nevoile particulare presupuse a fi legate de acest zeu „personal”.

Monumentul miciens prezintă anumite probleme de interpretare, în ciuda mesajului aparent clar: la Micia, un *servus vilicus* care lucra la punctul vamal de la Pons Augusti (Marga), își exprimă recunoștința pentru promovarea sa în noua poziție, printre alte zeități, și *Genio P(opuli) R(omani) et commerci(i)*. Aceasta este, de altfel, unica dedicație cunoscută adresată Geniului poporului roman, care să fie numit explicit și patron divin al negoșului. Formularea insolită, coroborată cu celelalte dedicații făcute de *vilici* în Dacia romană, l-a determinat pe N. Gudea să citească *Genio p(ublici) p(ortorii)*¹³. Această lectură ar înlătura semnele de întrebare pentru asocierea neobișnuită (și unică, de altfel, la scara Imperiului) între GPR și *G. commerci(i)* și s-ar potrivi mult mai bine cu statutul profesional și social al dedicantului. Oricât de atrăgătoare este această soluție, ea pornește totuși de la premisa unei erori, fie de lectură (epigrafa a fost văzută totuși de mai mulți editori), fie de lapicid. Într-adevăr, toate celelalte trei epigrafe dedicate de *vilici*, în provincie, îl onorează pe Geniul vămii (*publicum portorium*)¹⁴. Dar și la Roma găsim o asociere neobișnuită, într-o lungă inscripție din anul 63 p.Chr., prin care sclavii personali ai unui *venalicius* s-au achitat de legământul făcut lui Iupiter Optimus Maximus, GPR și Geniului (personal al) *venaliciului* respectiv, poate pentru un târg avantajos pentru respectivii sclavi¹⁵. Nu trebuie să fi fost, așadar, ceva neobișnuit în asocierea GPR cu persoane sau activități esențiale pentru dedicantul respectiv, iar inscripția de la Micia nu mai trebuie văzută, deci, ca o excepție, nici din perspectiva divinităților alese, nici din cea a matricii dedicației. Tocmai caracterul general, ideea de tutelă universală exercitată de GPR este vizată în astfel de cazuri.

De altfel, G. Dumézil a demonstrat că existența unui dublu sacral nu avea, la Roma, un statut universal. Nu orice roman are un *Genius*¹⁶. Sclavii, atunci când mulțumesc unui „zeu personal”, se adresează Geniului stăpânului. Așa face și Maximianus, „omologul” de la Apulum al vameșului de la Pons Augusti, în consacrarea monumentului dedicat Geniului vămii publice și (celui) al stăpânului, factorul determinant în ascensiunea sa socială și economică. Cum Felix lucra la Pons Augusti ca sclav în serviciul **public** (deși strict juridic, el era sclav imperial privat – *Caesaris*

¹² Astfel, observațiile lui F. Canciani referitoare la difuzarea GPR dincolo de granițele Romei și la absența sa din spațiul lumii romane răsăritene sunt lipsite de relevanță: Canciani 1997, p. 438, 443.

¹³ Gudea 1988, p. 181.

¹⁴ IDR III/5, 702 (Apulum): *Genio p. p. et T. Iul. Saturnini conduc. p. p. Illyr.*; Gudea 1988, p. 177-181 = AE 1988, 977 (Porolissum): *Pro salute et victoria Imp. ... et Genio p. p. Illyrici*; Gudea 1988, p. 177-181 = AE 1988, 978, cu lectură corectată de I. Piso, în *ActaMN* 41-42/I, p. 184 = AE 2005, 1289 (Porolissum): *I. O. M. ... et Genio p. p. vectigalis Illyr.*

¹⁵ CIL VI, 397: în mod paradoxal, acest altar reprezintă singura atestare epigrafică (de ordin orivat) a GPR la Roma. Atât în epigrafa de la Roma, cât și în cele amintite din Dacia, este respectată ordinea „canonică”: mai întâi își primește onorurile zeul suprem, apoi zeul comunității (GPR) / instituției (*G. publici portorii*) și abia apoi celelalte Genii (*venalicii, commercii, vectigalis*). Pe de altă parte, am putea observa, chiar dacă ușor speculativ, că astfel de Genii insolite sunt „creația” sclavilor, eternii inventivi ai lui Plaut, nevoiți să găsească permanente soluții ingenioase pentru situații delicate.

¹⁶ G. Dumézil, *L'esclave romain et le Genius*, în *Mélanges offerts à Léopold Sédar Senghor*, Dakar, 1977, în special p. 122-123, 129. Sclavii, ca *instrumenta vocalia*, nu au un *Genius*; divinitățile domestice atribuite lor, pe care aceștia le și venerază în inscripții, sunt Geniul stăpânului și Larii (*familiares, compitales*), iar la nivel public, Geniile comunitare, y compris GPR.

nostri, în inscripție), el a ales o formulare tipică, în care include printre recipienții recunoștinței sale pe patronul divin al tuturor romanilor, întrucât GPR tutează întreaga comunitate romană, deci și pe cei care nu au privilegiul unui *Genius* personal.

3. Altar votiv din gresie calcaroasă¹⁷. Fig. 2.

94 x 45 x 37 cm.

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.

Bibliografie: CIL III, 1405 = 7847. ILS, 1860. **IDR III/3, 69.** AE 2004, 1208. Ardevan 1998, p. 396, nr. 258. EDH, no. HD045045.

Genio pag(i)

Mic(iae / -ensis / -ensium) T(itus) Aur(elius)

Primanus

mag(ister) pag(i) eiu-

5 sd(em) ex suo

fecit l(ibens) m(erito)

Traducere: *Geniului pagus-ului Micia (miciensilor), Titus Aurelius Primanus, primar al localității menționate, din <avutul> său a făcut <acest monument> cu bucurie, după merit.*

Date: nedeterminată (sec. II – III)

Tip: **B.II.**

Fig. 2.

Foto: Alföldy G.
(© EDH, 2009)

Altarul a fost adus din ruinele Miciei, probabil chiar în veacul al XV-lea, în grădina lui Iancu de Hunedoara (pe dealul Kincses) și redescoperit în 1863.

Inscripția a suscitat interes în primul rând din pricina atestării statutului de *pagus* al Miciei, care i-a determinat pe unii cercetători să considere așezarea drept parte a teritoriului primei capitale a provinciei, deși termenul în sine nu poate reprezenta o dovadă¹⁸. Nu ar trebui să ne întrebăm dacă Micia avea, la momentul respectiv, un singur *magister*. În mod uzual astfel de comunități sunt conduse de câte doi „primari”, respectându-se astfel principiul colegialității, dar aici doar unul face dedicația, în nume personal, nu instituțional.

Caracterul privat al dedicației rezultă clar din mențiunea *ex suo*¹⁹. Nu putem considera deci gestul religios al primarului drept un act de pur loialism politic, dedicația are un mesaj mai nuanțat, în ciuda stereotipiei inerente, în fond, a dedicațiilor de mulțumire pentru beneficiile obținute prin favorurile divinității, ca de altfel multe alte monumente epigrafice de acest tip. Este semnul de mulțumire **personală** adresat unei divinități comunitare pentru un aspect esențial al vieții personajului respectiv: cel mai probabil, altarul a fost ridicat cu ocazia numirii în funcție. Din această perspectivă,

¹⁷ Prezentarea și interpretarea următoarelor trei inscripții (nr. 3, 4, 5) a fost publicată inițial, într-o formă aproape identică, într-un articol în limba franceză – Dudău 2012, p. 270-273.

¹⁸ v. discuția *supra*, n. 2.

¹⁹ R. Ardevan sesizează aici caracterul de act de pietate personală al dedicației, dar legat de calitatea oficială a dedicantului – Ardevan 1998, p. 77.

gestul primarului miciens nu este cu nimic diferit de cel al sclavului care primește o slujbă mai generoasă sau al cetățeanului care mulțumește pentru vreun beneficiu oarecare, dar important pentru viața sa.

Următoarele două inscripții, adresate aceluiași Genius al comunității Miciei, prezintă un interes mai mare aici și, deoarece reprezintă o dublă evergesie a unui augustal al Sarmizegetusei²⁰, fără diferențe semnificative de mesaj, vor fi discutate împreună după prezentarea succintă a pieselor.

4. Bază de statuie de marmură. Fig. 3a-b.

103 x 60 x 38 cm.

Muzeul Civilizației Dacice și Romane,
Deva.

Bibliografie: *Apulum* VII/1 (1968), p. 424.

IDR III/3, 70. Ardevan 1998, p. 397, nr. 263. Alicu 2004, p. 91.

In honorem

Domus

Divinae

Genio Miciae

5 M(arcus) Cornelius

Stratonicus

aug(ustalis) col(oniae) Dac(icae)

Sarmizeg(etusae)

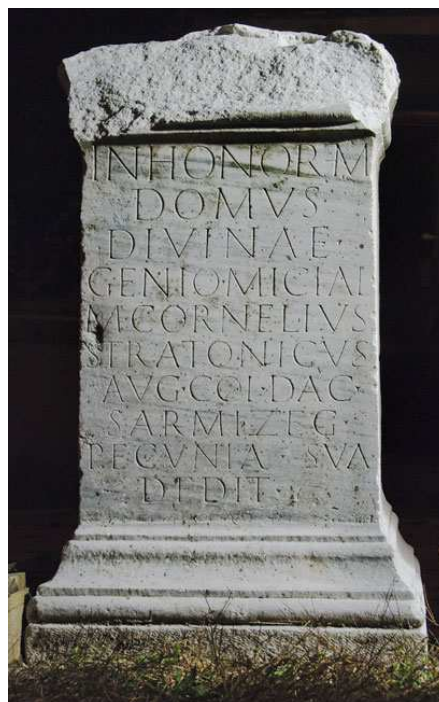
pecunia sua

dedit

Traducere: *În onoarea Casei divine, Geniului Miciei, Marcus Cornelius Stratonicus, augustal al coloniei Dacica Sarmizegetusa, din banii săi i-a oferit <acest dar>.*

Datare: **epoca severiană** (cel mai probabil, domnia lui Septimius Severus)

Tip: **B.II.**

Fig. 3a.

Foto: O. Harl, 2010
(© MCDR Deva)

Fig. 3b.

Foto: Al. Dudău, 2011
(© MCDR Deva)

²⁰ Pentru evergetism ca marcă a comportamentului social al notabililor din Dacia, v. Ardevan 1998, p. 168-171. Pentru cazul concret al augustalului ulpian, Ardevan 1998, p. 77.

5. Altar votiv din calcar. Fig. 4.

120 x 63 x 43 cm.

Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva.

Bibl.: AE 1931, 120. **IDR III/3, 71.** Ardevan

1998, p. 396, nr. 261.

Alicu 2004, p. 91-92.

Pro salute

Domus Divi-

nae sacrum

Genium Miciae

M(arcus) Cornelius

5 Stratonicus

aug(ustalis) col(oniae)

et ante f(rontem)

lapi(dibus / -des)

stravit

Traducere: <Monument> consacrat întru sănătatea Casei divine. Marcus Cornelius Stratonicus, augustal în colonia <Ulpia Traiana Sarmizegetusa>, <a oferit> statuia Geniului și în fața <ei?> a făcut un pavaj de piatră.

Datare: **epoca severiană** (cel mai probabil, domnia lui Septimius Severus)

Tip: **B.II.****Fig. 4.**

Foto: O. Harl, 2010
(© MCDR Deva)

Primul monument discutat aici (nr. 4), cu capitelul distrus aproape în totalitate, a fost descoperit la cca. 70 m de latura estică a castrului auxiliar (1967), într-o zonă intens populată de edificii, dar puțin cercetată²¹. Atât materialul (marmură alb - cenușie, cu nervuri albastrui), cât și scriitura (capitale excelent executate) sunt de o calitate deosebită²². Pe latura din stânga este sculptată o *patera*, iar pe cea din dreapta, un *urceus*, mărci distinctive ale practicilor culturale.

Contextul descoperirii celei de-a doua piese (nr. 5) nu este clar (piesa a fost adusă la Orăștie în 1913), astfel încât *ante frontem* poate fi interpretat în două feluri: monumentul a fost așezat în fața unui edificiu de cult ori administrativ sau *frons* se referă la latura frontală a monumentului epigrafic, caz în care pavajul era destinat exclusiv acestui monument.

Nu cunoaștem exact natura intereselor augustalului M. Cornelius Stratonicus la Micia, care l-au determinat să înfăptuiască o evergesie importantă (două monumente destul de costisitoare, având în vedere calitatea execuției lor și, în cazul piesei nr. 4, și a materialului), dar putem presupune, având în vedere destinatarul actului religios (*Domus divina* și *Genius Miciae*), că ele erau în primul rând de ordin administrativ și economic, dar și personal (relații poate inclusiv familiale sau de de ordin religios)²³.

²¹ Alicu 2004, p. 91 și nn. 103, 104.

²² După aspect, marmura pare să provină din cariera de la Bucova, principalul furnizor de material pentru monumente votive al Sarmizegetusei, de unde cel mai probabil augustalul a comandat-o.

²³ V. comentariile referitoare la motivația și semnificația actelor de evergetism, Ardevan 1998, p. 168-171.

Se observă, ca și în cazurile altor provincii, că locuitorii așezărilor romane nu așteptau în mod necesar dobândirea unui statut superior, municipal sau colonial, pentru a-și venera patronul divin, „dublul” comunității lor, *Genius*²⁴. Augustalul ulpian demonstrează un puternic simț al apartenenței civice la respectiva colectivitate romană, cu **personalitate** inclusiv la nivel administrativ. Astfel de Genii (*G. pagi*, *G. vici*, *G. Miciae*) **nu** sunt în esență de ordin topic, chiar dacă domeniul lor de competență este extins și asupra habitatului respectiv și a împrejurimilor sale, reflectând astfel și particularitățile regionale. Pe de altă parte, în Dacia romană, spre deosebire de Africa²⁵, dar asemenea provinciilor gallice²⁶, nu avem, cel puțin deocamdată, o atestare epigrafică lămuritoare pentru sincretismul dintre un *Genius* comunitar și vreun alt zeu (roman sau nu). Dimpotrivă, la Micia Geniul comunității este adorat în forma sa „pur” romană, de către romani „veritabili”, *cives*, într-o formulare și o modalitate de exprimare a actului religios tipic romană, așa cum putem întâlni și în așezările din Italia sau în alte provincii puternic romanizate.

În ce constau însă exact ofrandele lui Stratonicus? Cele două monumente au fost publicate anterior ca altare votive²⁷. Dar în inscripția nr. 5 surprinde formula *Genium Miciae*. Uzul acuzativului în locul dativului apare ca neobișnuit, ceea ce a condus la două explicații: eroare de lapicid sau, mai plauzibil, contaminarea cu limba greacă, cauzată de originea dedicantului cu *cognomen* grecesc²⁸. Dar este dificil de crezut că același dedicant lasă două inscripții cu mesaj aproape identic – și altfel corect redactat –, dar „greșește” într-una dintre ele chiar numele divinității. Nu există de fapt motive suficiente pentru a ne îndoi de faptul că Stratonicus, cetățean cu *tria nomina* și *augustalis* al rafinatului (pentru lumea provincială a Daciei) oraș al Sarmizegetusei, nu este în fond un roman „autentic”, indiferent de originile sale, posibil greco-orientale. Numele în sine ar putea fi o marcă a modei epocii, în care numele grecești înregistrează o frecvență mai mare nu numai în Dacia, sau atestă originea inițial servilă a dedicantului²⁹, reprezentând așadar o marcă socială, nu neapărat etnică. De fapt, în textul augustalului *Genium* se referă la statuia Geniului (*Genius* în loc de *signum Genii*). Verbul *stravit* este coordonat copulativ, prin *et*, cu un verb care nu este exprimat în text, dar care poate fi la fel de bine subînțeles (*dedit*, *posuit*, *fecit*), iar textul capătă astfel sens: *Genium [dedit] et ante frontem lapides/-ibus stravit* („<A oferit> statuia Geniului și a așternut un pavaj înaintea <acesteia / monumentului>”). Astfel de formulări în care numele zeului desemnează deopotrivă imaginea sa fizică, surprinsă în reprezentări mai ales de ordin sculptural, sunt des întâlnite atât în literatura, cât și în epigrafia latină³⁰.

²⁴ Goffaux 2004, p. 159, observă acest fenomen în cazul provinciilor hispanice.

²⁵ Lepelley 1992, *passim*.

²⁶ Conform lui A. Chastagnol (*apud* Lepelley 1992, p. 136), în Gallia romană, Geniul unei așezări nu se găsește atestat în vreo formulare din care să deducem clar că este **numit** cu numele unui alt zeu (eventual un *deus patrius*).

²⁷ V. precizările din IDR cu bibliografia aferentă. Tot altare le consideră și D. Alicu, în primul volum al monografiei Miciei – Alicu 2004, p. 91.

²⁸ Explicația lui C. Daicoviciu (*apud* IDR III/3, 71): „*Genium pro Genio usurpatum magis more titulorum Graecorum quam errore lapicidae mihi videtur*”.

²⁹ Ardevan 1998, p. 256-257.

³⁰ Pentru cazul Geniilor, cf. *Origo Gentis Romanae*, XXXVI, 9 (referitor la statuia de aur a GPR ridicată de Aurelian la Roma, în for): **Genium Populi Romani aureum in rostra posuit**. În epigrafie, e.g.: CIL II, 1980 (Abdera); CIL III, 1425 (Sarmizegetusa), 6576 (Alexandria), 6671 = 14165 (Berytus); CIL XIII, 7261 (Mogontiacum), 7335 = AE 1998, 996 (Nida G.S. – cu statuia păstrată), 11726 (Grinario), 6418 (Lopodunum, pe un relief cu chipul Geniului); CIL XIV, 2254 (Albanum); AE 1996, 408 (Herculanum – pe o *tabula* care atestă refacerea statuii Geniului municipiului); AE 1966, 286

În cazul Geniilor, cele mai multe inscripții care conțin formulări de acest tip au fost incizate pe baze de statui, iar aproape toate celelalte (pe altare, plăci votive etc.) fac trimitere la **imaginea** zeului, aflată în imediata apropiere a respectivului obiect. Mai mult, în unele cazuri (din cele citate la n. 31), exprimarea nu lasă loc de dubii: *Genium et aram ... posuit*; *Genium cum aedicula et ara ... dederunt*; *Genium cum columnis et aetomate et incrustatione marmorea ... fecit* etc. La Roma, un libert construiește un mic templu deschis (*hypoethrum*) și ridică o statuie zeului găzduit în sanctuar³¹. Pentru ambele acțiuni folosește același verb, *sternere*, cu sensul mai larg de „a construi”, „a ridica”: *Genium et ypaetrum stravi*. Ne putem gândi, prin urmare, și la varianta ca în textul epigrafic micien *et* să coordoneze de fapt pe *Genium* cu *lapides*, iar ambele să fie determinate de *stravit*, utilizat în același sens mai larg ca în inscripția de la Roma. Oricum, aceeași situație a dublei ofrande (ca în exemplele de mai sus) pare să constituie și cheia înțelegerii legăturii „funcționale” dintre cele două monumente lăsate de Stratonicus la *Micia*. Astfel, monumentul nr. 5 este cu siguranță un altar, așa cum o demonstrează cavitatea sa pentru libații. Celălalt (nr. 4) reprezintă o bază de statuie – în partea superioară se pot observa cu claritate lăcașurile practice pentru fixarea picioarelor statuietei (Fig. 3b)³². Sintagma *Genium Miciae* de pe altar trebuie să se refere așadar la acest monument sculptural.

Rămâne însă, cel puțin deocamdată, o necunoscută arhitectura spațiului sacru al acestor două monumente valoroase din punct de vedere al informațiilor sociale și religioase. D. Alicu, coroborând cele trei monumente epigrafice dedicate Geniului Miciei cu o dedicație dolicheniană (IDR III/3, 67) care ar atesta o *ara Miciae*, încearcă să demonstreze existența unui edificiu de cult (mic templu) consacrat acestui Genius comunitar și desemnat prin termenul de *ara* din dedicația respectivă³³. Practic totul pornește de la interpretarea cel puțin forțată, în opinia mea, a inscripției dedicate lui Dolichenus: deși nu oferă explicit o traducere, autorul consideră că prefectul cohorței de commageni de la *Micia* „face o dedicație **la Altarul Miciei** (subl. n.)”³⁴. Această interpretare (din IDR, de fapt) îl determină să afirme că respectivul monument „atestă un loc de cult unic până acum în Dacia”³⁵. Trebuie precizat că întregirea *ara(m) Micia[e]* (în care numele așezării este la cazul **locativ**, corect folosit deci în inscripție, și nu genitiv, cum crede implicit autorul³⁶) sau, eventual, *Micia* (ablativ locativ) reprezintă

(Carnuntum); RIU II, 387 (Brigetio – se păstrează urmele picioarelor divinității); la Roma: CIL VI, 258; AE 1915, 97 = AE 1927, 97; AE 1991, 265.

³¹ CIL VI, 260.

³² Baza, aflată în stare excelentă, se găsește temporar în curtea muzeului din Deva, unde am avut posibilitatea să o examinez în iunie 2011. De altfel, și Al. Diaconescu se referă la acest monument ca la o bază de statuie (Diaconescu 2010, p. 154).

³³ Alicu 2004, p. 89-94 – subcapitolul *Ara Miciae*, inclus în capitolul „Temple atestate epigrafic”. Faptul că autorul se gândește de fapt chiar la un templu devine evident în excursul dedicat oferirii unor posibile analogii, cu insistență asupra atestării epigrafice a unui posibil templu consacrat unui Genius, la Ilișua – p. 92-94.

³⁴ Alicu 2004, p. 90, pe baza lecturii *ara(m) Micia[e]* (p. 90). Întregirea propusă în IDR și reluată de autor nu susține însă această interpretare, inteligibilă doar dacă se consideră că forma din text este *ara*, la cazul ablativ. Este clar că *posuit* cere în astfel de formulări epigrafice relativ stereotipe un acuzativ al obiectului, astfel încât lectura *ara(m) / ara[m]* prezintă de fapt gradul cel mai înalt de probabilitate.

³⁵ Alicu 2004, p. 89. Cf. IDR III/3, 67, p. 83: „*Ara Miciae* este singura atestare de acest fel; trebuie să fie altarul și sanctuarul lui *Genius* protector al localității” – de la această premisă a pornit probabil argumentația lui D. Alicu.

³⁶ Pentru interpretarea fundamentată pe înțelegerea justă – deși nu exprimată explicit – a unui locativ *Miciae*, v. *corpus*-ul lui A. Popa – I. Berciu, *Le culte de Jupiter Dolichenus dans la Dacie romaine*, Leiden, 1978, p. 25, nr. 22 (mențione și la Alicu 2004, p. 120, n. 99, dar ca exemplu de interpretare opusă

lectura plauzibilă, iar traducerea inscripției sună, mult mai firesc, „M(arcus) ... i-a dedicat / pus **un altar la Micia** lui I. O. M. Dolichenus, care a binemeritat”. Astfel, nu mai trebuie căutate semnificații pretențioase pentru un termen (*ara*) de altfel mult mai concret decât *aedes*, *templum* ori *sacrum*. Desigur, aceasta nu exclude ipoteza de fond a cercetătorului referitoare la existența unui edificiu de cult dedicat Geniului comunității micienze, ea este chiar probabilă, dar acest lucru ar trebui demonstrat, eventual, prin cercetări arheologice suplimentare.

6. Altar votiv de augit-andezit. Fig. 5.

Dimensiuni indisponibile.

Österreichische Nationalbibliothek, Wien.

Bibliografie: CIL III, 1365. **IDR III/3, 141.**

Ardevan 1998, p. 395, nr. 254 și p. 289.

EDH, no. HD045264.

Victoriae

Aug(ustae) et **Geni-**

o collegi(i)

eius

5 M(arcus) Coc-

ceius Luci-

us lapi(darius) d(onum) d(edit)

Traducere: *Victoriei Augusta și Geniului colegiului său (ei), pietrarul Marcus Cocceius Lucius a oferit <acest> dar.*

Datare: **epoca antonină?**

Tip: **B.III** (sau **B.IV**)

Fig. 5. Foto: O. Harl, 2004

(© Nationalbibliothek, Wien)

Fără condiții de descoperire cunoscute, piesa, văzută la Deva încă din sec. XVII, a fost dusă în veacul următor la Viena de către Ariosti. Proveniența sa micienză este însă aproape sigură³⁷. Dedicantul este un pietrar cu nume de cetățean roman, care folosește însă impropriu *praenomen*-ul Lucius drept *cognomen*. Propunerea de datare îi aparține lui R. Ardevan, după criterii stilistice referitoare la scris³⁸.

Nici acest monument nu este lipsit de probleme de interpretare, în principal din cauza ambiguității uzului pronumelui *eius* („acestuia” / „acesteia”). Inscripția pare să fi căpătat deja în circulația științifică eticheta de atestare a unui *collegium lapidariorum*, prin interpretarea lui *eius* ca referindu-se la M. Cocceius³⁹. De fapt, în limba latină pronumele *is* se referă în mod fundamental la un termen **anterior**, nicidecum nu

– de monument exclusiv dolichenian – celei propuse de autor, care consideră *ara Miciae* un „loc neutru” pentru ofranda dolicheniană, p. 90).

³⁷ Cf. IDR III/3, p. 148.

³⁸ *Ubi erat lupa*, nr. 6739. În altă lucrare însă, același autor propune, cu rezerve, sec. III: Ardevan 1998, p. 599, nr. 10. Editorii EDH propun datarea 107-170 (până la invazia marcomanică), fără a specifica motivul.

³⁹ E.g.: IDR, p. 148: „era prinosul pus [...] Victoriei Augusta și geniului protector al colegiului său de meșteri pietrari”; Ardevan 1998, p. 289: „O piesă epigrafică de la Micia [...] atestă existența unui *collegium lapidariorum* ...” (v. și p. 599, nr. 10). Mai rezervat este M. Bărbulescu, care notează ambiguitatea mesajului inscripției și înclină mai degrabă spre ideea unei legături între lapid și mediul militar – Bărbulescu 2003, p. 78.

anticipează un altul, așadar aproape sigur *Genio collegii eius* semnifică „Geniului colegiului acesteia”, i.e. al Victoriei, menționată în primele două rânduri ale inscripției⁴⁰. Aceasta nu înseamnă automat că nu poate fi vorba de un colegiu al lăpizizilor, ci doar că ecuația *collegium – eius – lapidarius* nu prezintă *per se* suficiente elemente pentru a oferi certitudini în acest sens, dimpotrivă.

Dacă acesta este, prin urmare, un colegiu al Victoriei Augusta, rămâne deschisă problema tipului de asociație din care făcea parte lapicidul nostru (din simpla menționare a meseriei sale nu rezultă cu necesitate că întreaga asociație aflată sub patronajul divin al Victoriei împărtășea aceeași situație profesională). Știm azi că rolul colegiilor era unul preponderent social, care nu poate fi pus în cele mai multe cazuri sub semnul unui *status* unic, nivelator pentru toți membrii respectivei asociații⁴¹. Desigur, se poate decela elementul central, coordonator al unei anumite corporații civile (cultul unui zeu, o profesie comună, originea etnică etc.), dar acest aspect trebuie privit drept criteriu constitutiv, incluziv, și nu ca marcă a unei „caste”. Pe de altă parte, „liberalismul” și spontaneitatea acestor forme asociative din epoca Principatului fac posibilă existența lor inclusiv în comunitățile de rang inferior (în Dacia este celebrul cazul colegiilor din mica așezare minieră de la Alburnus Maior), așadar nimic suprinzător pentru existența unui *collegium* la *Micia*, un *vicus* de dimensiuni importante, aflat sub patronajul Victoriei Augusta.

Este însă elementul central al acestei asociații unul religios (adresat cultului Victoriei) sau unul profesional? Trebuie remarcat că indiferent dacă optăm pentru varianta *eius = Victoriae* sau *eius = lapidarii*, răspunsul nu emerge direct din această opțiune. Dar dedicațiile pentru Victoria Augusta sunt specifice mediului militar, ceea ce ne-ar trimite cu gândul la un colegiu militar, cu atât mai mult cu cât prezența armată la *Micia* (constituită probabil ca un *vicus militaris*) este semnificativă: pietrarul micienș putea foarte bine să facă un gest de curtoazie față de membrii colegiului pentru eventuale comenzi semnificative care îi vor fi fost adresate de *collegiati* militari, fără ca aceasta să presupună neapărat apartenența sa la această structură. Desigur, ipoteza prezintă problema rarității dedicațiilor pentru patronii divini ai unor colegii făcute de terți care nu sunt membri ai colegiului, dar acest aspect este contrabalansat de proveniența de regulă militară a monumentelor pentru Victoria Augusta. Pe de altă parte, nu trebuie trecut cu vederea că printre soldați are mai mare trecere termenul de *schola* ca desemnând deopotrivă asociația și sediul colegiului (e.g. în Dacia: *schola ordinatorum, decurionum, beneficiarorum*⁴²).

Collegium Victoriae ar putea, însă, avea pur și simplu un caracter pronunțat religios (legat de cultul imperial?), în jurul căruia să se fi organizat o structură de sociabilitate eterogenă din perspectiva statutului social și profesional al membrilor ei. O altă variantă ar fi un *collegium fabrum*, așadar o asociație mai largă de lucrători (după modelul puternicului colegiu de la Sarmizegetusa), aflat sub tutela zeiței și a unui Genius propriu, în care un *lapidarius* și-ar găsi locul fără probleme⁴³ – această soluție

⁴⁰ V. și Cesano 1922, p. 474, col. 2 (înțelege în textul epigraphic micienș *Genio collegi Victoriae Aug.*). Desigur, nu excludem cu totul o posibilă exprimare stângace – cf. AE 1888, 4, la Carnuntum (*Genio centuriae eius*, în care este vorba de centuria dedicantului, menționat la finalul textului) – dar astfel de situații au un caracter cu totul izolat, totuși, și nu avem suficient temei în cazul de față pentru o atare interpretare (de altfel, în inscripția de la Carnuntum, *eius* nici nu are un termen anterior la care să se poată referi).

⁴¹ Pentru problematica asociațiilor de tip colegial din Dacia, v. capitolul *Collegia*, Ardevan 1998, p. 271-312, în special p. 275-278.

⁴² CIL III, 830 = 763; III, 726; III, 876. În aceste trei cazuri dedicațiile au fost adresate *Genio scholae*.

⁴³ Ipoteză sugerată de I. Piso. Printre puținele atestări de *collegia Victoriae* din Imperiu se poate identifica o analogie pentru un colegiu de *fabri* aflat sub tutela Victoriei, la Pollentia (Liguria), unde o asociație de meșteri lasă o dedicație pe un *cipus* de marmură (probabil de sec. II): *E(x) c(ollegii) f(abrorum) s(ententia) / Victo(riae) p(osuit / -erunt)* – E. Bernardini, în *Supplementa Italica*, XIX, 2002, p. 164, nr. 4.

prezintă avantajul că satisface ambele variante de interpretare a lui *eius*. Pare, însă, că toate aceste variabile își au originea nu atât în exprimarea lapidului de la Micia, cât în amplasamentul altarului, cel mai probabil depus chiar în clădirea / capela colegiului respectiv, de aceea mențiunea *collegii eius* va fi fost suficientă pentru înțelegerea mesajului și a părților implicate. Oricum, optăm pentru ideea unui *collegium Victoriae* (nu *lapidarium stricto sensu*), fie el civil sau militar, și reținem aici o altă valență specific romană, cea de tutelă microcomunitară, a cultului Geniilor la Micia.

Prin următoarele două piese epigrafice intrăm în sfera Geniilor militare:

7. Altar votiv din gresie calcaroasă. Fig. 6.

63 x 35 x 17 cm.

Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva.

Bibliografie: AE 1971, 399. **IDR III/3, 111.**

EDH, no. HD011731.

Minervae

Aug(ustae) et **Gen(i)-**

o coh(ortis) II Fl(aviae)

Com(m)agen(orum)

5 Ianuarius

actar(ius)

v(otum) l(ibens) m(erito) [s(olvit)?]

Traducere: *Minervei Augusta și Geniului cohortei a II-a Flavia a commagenilor. Ianuarius, secretar, <și-a îndeplinit> cu bucurie legământul, după merit.*

Datare: nedeterminată (sec. II – III)

Tip: **B.IV.**

Fig. 6.

Foto: O. Harl, 2010

(© MCDR Deva)

8. Altar votiv

Dispărut

Bibl.: CIL III, 1356. **IDR III/3, 112.** EDH, no.

HD045203.

[Mi]nervae

[Au]g(ustae)? et **Genio**

? [coh(ortis) I]I Fl(aviae) [Com(magenorum)] SAU [loc]i et [- - -]

[-]I(?)[-]AAE[---]

5 [---]SACTE[---]

P[---]IM[---]P[---]

? v(otum) [l(ibens) m(erito) s(olvit)]

Traducere: *Minervei Augusta și Geniului cohortei a II-a Flavia de commageni / Geniului locului (?) și [.....] ? <și-a îndeplinit> cu bucurie legământul, după merit.*

Datare: nedeterminată (sec. II – III)

Tip: **B.IV** (eventual **C.**)

Primul altar (nr. 7) prezintă o excavație triunghiulară care servea drept cavitate pentru libații. Sincretismul de asociere⁴⁴ între Minerva Augusta și Geniul unei trupe militare este cunoscut în inscripțiile armatei romane, cele două zeități fiind, de altfel, printre cele mai prezente în inscripțiile votive lăsate de soldați, aspect valabil și pentru provincia Dacia⁴⁵. Se remarcă, deci, aspectul tipic roman al acestui tip de dedicații, în care trupa venerează o zeitate militară din panteonul roman alături de Geniul – divinitate prin excelență romană – propriu al unității.

Dar este oare aici totul roman? Procesul de aculturație își găsește aici una din dovezile sale indubitabile? Soldații comageni ai trupei au lăsat la *Micia* urme importante ale religiozității orientale din zona lor de origine (Syria), dintre care la loc de cinste stau Baal din Doliche și Turmasgades, adorați, desigur, în forma lor sincretică (Iupiter Optimus Maximus Dolichenus și Iupiter / Genius Turmasgades)⁴⁶. De aceea, ne putem întreba dacă nu cumva sub noțiunea de *Genius cohortis* nu stă doar conceptul roman de divinitate tutelară a corpului militar respectiv, ci unul dintre zeii commageni amintiți, cu atât mai mult cu cât conceptul de Genius a fost folosit în multe cazuri cu sensul de zeitate personală, particulară (a grupului, comunității), „opus”, așadar, zeilor oficiali și indicând astfel, explicit sau implicit, un **anumit** zeu (de obicei un *deus patrius*) asumat de respectivul grup ca divinitate cu domeniu de competență limitat la viața grupului care îl venerează⁴⁷. Un candidat excelent pentru poziția de Genius al cohortei este Turmazgada, zeul suprem din Commagene, căruia un *curator* al cohortei îi ridică un altar, venerându-l sub numele de Genius Turmazgada (*supra*, nr. 1)⁴⁸. Este, deci, posibil, dacă nu chiar probabil, ca în ambele inscripții (1 și 7), dedicanții să se fi gândit la Turmasgades, un *deus patrius*, ca Genius al trupeii⁴⁹. Oricum, și aici este de reținut stratul de profunzime roman implicat de adorarea unui *Genius militaris*, ca factor de coeziune a trupeii în jurul unui zeu roman propriu, precum și caracterul privat, personal al dedicației (v.l.m.[s.]), semn al „ingenuității” credinței religioase, departe de ingerințele vreunui *quod decet* politic, oficial.

Al doilea monument (nr. 8) consacrat, poate tot de un membru al *Cohors II Flavia Commagenorum*, se afla în sec. XIX în satul Brănișca (jud. Hunedoara), în curtea castelului feudal din localitate, unde l-a văzut Mommsen (doar el, din sursele care au ajuns până la noi), care și-a notat textul, atât cât a putut fi citit la o primă vedere, și mențiunea referitoare la locul de proveniență (Vețel). Nu a mai fost găsit ulterior nici măcar de autorul descoperirii, care a dorit să îl revadă pentru o nouă lectură (CIL: „Evanide. Describere volui”), întrucât suprafața scrisă era foarte corodată.

În R1, epitetul șters al zeiței poate fi întregit și sub forma *[Re]g(inae)*, *[San]c(tae)* sau chiar *[San]ct(a)e*, dacă avem în vedere că în copia lui Mommsen este notat astfel: *///C TE* (deci o posibilă ligatură T+E)⁵⁰. Oricum, în toate aceste cazuri mult

⁴⁴ Sensul sintagmei – cf. Bărbulescu 2003, p. 197-198.

⁴⁵ Cf. Popescu 2004, p. 50 sqq., 65-67.

⁴⁶ Petolescu 2002, p. 99.

⁴⁷ Fenomenul este foarte vizibil și exprimat în termeni expliți în inscripții mai ales în provinciile africane – exemple la Cadotte 2007, *passim*.

⁴⁸ Cf. Petolescu 2002, p. 99, n. 5: „*Genius* cohortei de commageni se identifică probabil cu acel *G(enius) T(ur)maz(gadae) ...*”.

⁴⁹ De altfel, cohorta însăși, prin intermediul prefectului ei, ridică un altar de mulțumire, tot în nume privat (v.s.l.m.), lui Iupiter Turmasgades, asumat astfel implicit de întreaga trupă drept zeu tutelar – IDR III/3, 138 = AE 1903, 65.

⁵⁰ Desigur, nu poate fi exclusă cu totul nici varianta *[Mer]c(urio)*, *apud* IDR, dar ea este improbabilă (de altfel, nici autorii *corpus*-ului menționat nu o iau în seamă).

mai plauzibilă este originea militară a dedicației și nu cea civilă: probabil avem de-a face cu un dedicant din trupele staționate în castrul micicens, a cărui ofrandă s-a îndreptat spre două divinități legate de activitățile și necesitățile soldaților, poate formulată în același regim al mesajului ca în inscripția precedentă. Copia lui Mommsen nu permite, însă, nici măcar decriptarea determinantului Geniului invocat. Întregirea propusă în IDR, [*coh(ortis) II Fl(aviae) Com-*], dedusă prin analogie cu epigrafa discutată anterior (nr. 7), nu este asigurată prin nimic și face abstracție de literele citite de Mommsen în R3. Mai plauzibilă (din perspectiva spațiului și a literei *I*) ar fi varianta *Genio [loc]i* – divinitate de asemenea întâlnită cu preponderență în mediul militar și asociată în unele cazuri cu Minerva⁵¹. Și această inscripție va fi fost expresia devoțiunii private, ca majoritatea covârșitoare a dedicațiilor soldaților către Geniile militare⁵².

* * *

O privire asupra statutului dedicanților, atât cât au lăsat aceștia să se întrevadă din ofrandele cu text epigrafic, nu este lipsită de interes din perspectiva „actorilor” principali ai cultului. Nu vom intra aici în detalii legate de onomastică, întrucât, din păcate, cazurile discutate nu ne oferă informații semnificative și, oricum, aceasta ar merita o analiză distinctă⁵³. Astfel, datele epigrafelor votive discutate conduc la următoarea situație:

- **Oficiali locali:** *magister pagi* (nr. 3)
- *Augustalis coloniae* (*Sarmizegetusae*) – nr. 4, 5
- *Cives: lapidarius* (nr. 6)
- *Milites: actarius* (nr. 7), *curator* (nr. 1), ? (nr. 8)
- *Servi: vilicus* (nr. 2)

Din perspectiva cetățeniei romane, judecând după *tria nomina* și celelalte date deductibile din epigrafele prezentate, dedicanții se grupează astfel:

- *Cives Romani:* 3 (nr. 3, 4-5, 6)
- *Peregrini:* 2 – 3 (nr. 1, 7, 8?)
- *Servi:* 1 (nr. 2)

Se conturează așadar o imagine polimorfă la nivel social, în care nu putem vorbi de o exclusivitate a elitei, chiar și în aceste comunități non-urbane, unde era de așteptat să se audă, mai curând, doar vocea reprezentanților săi de frunte. Desigur, nu se poate face statistică pe un eșantion atât de mic. Am dorit doar evidențierea pluralității – tocmai în ciuda numărului mic al dedicațiilor – de voci sociale și profesionale care adoptă cultul Geniilor, semn al unei penetrări la nivelul maselor și nu al unei reverberații oficiale, marcă a îndatoririlor de serviciu. Mai mult, se observă inclusiv la nivelul comunităților rurale, relativ departe deci de ingerințele politice ale centrelor urbane, aderența la acest cult.

⁵¹ În Dacia nu sunt cunoscute decât 5 inscripții dedicate *Genio loci* și, cu excepția uneia în care Geniul locului pare a fi asimilat lui Hercules (CIL III, 1566 = IDR III/1, 67), celelalte provin din mediul militar. Pe de altă parte, Minerva putea fi la fel de bine asociată Geniului trupei – în Dacia mai avem un astfel de caz și la Tibiscum, chiar cu Minerva Augusta (AE 2006, 1175): *Minervae / Aug(ustae) et / Genio n(umeri) Pal(myrenorum) / Tib(iscensium) Val(erius) Rufi(nus) actar(ius)*.

⁵² M. P. Speidel a demonstrat deja că popularitatea cultului Geniilor în mediul militar nu este nici pe de parte rezultatul propagandei imperiale și nici a altor directive ori preferințe oficiale, ci doar semnul adeziunii voluntare la o formă religioasă romană, care se potrivea cu necesitățile particulare ale soldaților și trupelor: Speidel – Milčeva 1978, în special p. 1545-1546.

⁵³ De asemenea, nu vom comenta aspectul deja binecunoscut al imposibilității decelării autohtonilor daci printre dedicanți.

Lipsește din tabloul Geniilor atestate la *Micia* cele personale, din prima categorie. Această absență, în fond deloc surprinzătoare⁵⁴, comportă o dublă explicație.

În primul rând, Geniile funerare („dublul” divin al defunctului care își continuă existența în lumea-de-dincolo sub numele de *Genius*) reprezintă o credință cu totul secundară în raport cu ideea *Geniului* personal al romanului care îl însoțește pe parcursul existenței sale pământești⁵⁵. Ea nu s-a bucurat de o largă răspândire nici măcar în spațiul italic – lumea umbrelor este teritoriul altor zei. Nici *Genius Patris familias (familiaris)* nu reușește să treacă cu prea mult succes bariera Italiei, deși spre deosebire de Geniile defuncților, cunoaștem ceva mai multe atestări epigrafice în unele provincii: Gallia Narbonensis, Hispania Citerior, Galliae, Noricum, Numidia.

De asemenea, în cazul Geniilor personale se observă cel mai bine limitele materialului documentar epigrafic și, în general, al analizelor fundamentate pe o singură categorie de atestări. Devoțiunea față de acest tip de divinitate nu se manifesta, cu preponderență, în spațiul public (monumentele epigrafice fiind prin excelență mărturii destinate unui public, fie el restrâns), ci în viața privată, în spațiul intimității casei. De altfel, sunt rarissime inscripțiile în care o persoană își venerează propriul *Genius*. Dedicățiile făcute *Geniului* unei persoane comporta la nivel public asumarea unui statut de inferioritate al dedicantului (sclavi și liberi în raport cu stăpânul lor, clienți vs. patroni, *sodales* vs. conducătorii de colegii)⁵⁶ sau afirmarea unui gest de înaltă curtoazie (față de prieteni, părinți, copii).

Cultul lui *Genius familiaris* reprezenta, prin urmare, marca accentuată a religiozității casnice, el constituia, alături de *Lari* și *Penați*, prezența divină care tutează individul și casa acestuia. De aceea, nu altarul votiv expus public, destinat libațiilor, este ofranda așteptată de acest *Genius*, ci micul ritual prestat în casă (cu ofrande vegetale), într-un *sacellum*, *lararium* sau pur și simplu în fața imaginii sale pictate pe un perete. Venerarea *Geniului* personal se face, așadar, în familie, or tocmai acest aspect esențial al cultului său scapă cercetărilor arheologice. Desigur, *Micia* nu este un Pompei ori un Herculaneum, dar aceasta nu înseamnă că în intimitatea casei, romanii din aceste părți ale Imperiului nu își manifestau credința în *Geniul* personal, firește nu în aceeași măsură ca în spațiul italic și poate fără suportul unor imagini ori al unor *sacella*, dar astfel de idei religioase nu pot fi deocamdată surprinse în contextul arheologic actual⁵⁷.

Nu la fel stau lucrurile și în cazul *Geniului* împăratului în funcție, singurul *Genius* personal care s-a bucurat de expunere publică, dar mai puțin în cadrul cultului oficial (deși paradoxal, l-a făcut posibil). Oricum, caracterul **privat** al adorării *Geniului* imperial (care nu este altceva decât un „derivat” superior al *G. Patris familias*) este vizibil în multe dintre dedicațiile din provinciile Imperiului și el explică numărul relativ mic al acestora, în comparație cu alte forme de practicare a cultului imperial⁵⁸. Dacia nu face excepție⁵⁹, iar la *Micia* nu s-a descoperit încă nicio dedicație adresată acestui *Genius*. Remarcăm, însă, formulele *in honorem Domus Divinae* (nr. 4) și *pro salute*

⁵⁴ V. observațiile lui J. Scheid referitoare la situația din Germania Inferior – Scheid 2006, p. 312.

⁵⁵ *Comes*, cum îl numește Horatius, *Epistulae* II.2, v. 187.

⁵⁶ Cesano 1922, p. 456-457.

⁵⁷ De asemenea, este dificil de crezut că în sec. II-III lumea *Geniului* personal apusese deja, întrucât există referințe literare care îl atestă, iar edictul theodosian (*Cod.Theod.*, XVI, 10, 12) prin care se interzicea (în 392!) cultul *Geniului* **personal** (cel public fusese deja reprimat) nu își avea sensul decât în cazul unor practici încă frecvente.

⁵⁸ V. în acest sens Bulzan 2005a, p. 82-83; Bulzan 2005b, p. 185-186.

⁵⁹ Bulzan 2005a, p. 83-84. V. și situația din alte provincii, e.g. Germania Inferior: Scheid 2006, p. 304, 312.

Domus Divinae (nr. 5), cărora le este asociat Geniul Miciei, de pe ofrandele lăsate de augustalul ulpian Stratonicus, o dovadă a deschiderii cultului Geniului comunitar și spre cultul imperial. Astfel de preferințe trebuie însă privite ca opțiuni personale ale dedicantului și nu ca trăsătură cultică oficială, direcționată propagandistic de puterea romană, ori ca „modă” religioasă la nivel provincial. Pe de altă parte, nu trebuie trecută cu vederea legătura augustalilor cu propagarea cultului imperial sub forma dedicațiilor pentru *Domus Divina*⁶⁰.

Elementul central al dedicațiilor făcute de Stratonicus rămâne, însă, Geniul comunitar. Geniile sociale și instituționale, la fel ca în celelalte provincii romane, constituie de fapt tipul cel mai răspândit al acestor divinități proteice, iar cazul Miciei confirmă statutul lor preeminent. Toate cele patru subtipuri (B.I – B.IV) sunt atestate, semn al penetrării cultului în poliformitatea sa. Desigur, se poate observa cum dinamica acestui cult urmează matricea dinamicii romanizării, dinspre centrele urbane spre comunitățile rurale, în cazul nostru, dinspre Sarmizegetusa spre așezările din raza ei de influență: la Micia, augustalul ulpian Stratonicus face un act de evergetism pentru preamărirea nu doar a Casei imperiale, ci, în primul rând, a divinității tutelare a comunității de care era legat prin relații semnificative (socio-politice, economice?), de vreme ce a ales tocmai un Genius instituțional ca recipient al recunoștinței sale. Prezența armatei își spune și ea cuvântul, prin vocea soldaților care ridică altare pentru Geniul trupei (nr. 7), ori poate mulțumesc Geniului locului (nr. 8?) sau chiar își „fabrică” un Genius roman dintr-un *deus patrius* (nr. 1). Probabil tot militari sunt cei care determină, indirect, devoțiunea unui *lapidarius* pentru Geniul colegiului Victoriei (nr. 6). Oricum, așa cum constata și J. Scheid, în acest peisaj al Geniilor care au ca domeniu de competență structuri sociale și instituționale, dedicantii trebuie că erau persoane bine integrate în universul religios al civilizației romane („une integration plus poussée”) ⁶¹. Mai mult, într-un areal atât de restrâns (o așezare non-urbană) și într-o serie de inscripții care ar fi putut fi nesemnificativă (8 piese), transpare în mod clar polimorfismul cultului Geniilor, semn al aderenței ingenue, fără un rețetar instrumentat la nivel „central”: îndatoririle oficiale (nr. 3-5) se întâlnesc cu cele personale (nr. 6, 7), civilii (nr. 2-6) cu militarii (nr. 1, 7, 8), elita (nr. 3) cu oamenii simpli (nr. 6) sau cu sclavii (nr. 2), generalul cu particularul, trăsăturile specific romane cu formele sincretice. Tocmai în această diversitate fundamentată pe structura profund romană a conceptului religios de Genius, rezidă acea trăsătură particulară a cultului Geniilor care îl face, și în cazul unor așezări minore ca Micia, un „formidabile strumento di romanizzazione”, așa cum îl caracteriza F. Cenerini ⁶².

* Cercetarea (efectuată în anul 2011) care a generat acest studiu a beneficiat de sprijinul financiar acordat prin programul co-finanțat de PROGRAMUL OPERAȚIONAL SECTORIAL PENTRU DEZVOLTAREA RESURSELOR UMANE 2007 – 2013, Contract POSDRU 6/1.5/S/4 – „Studii doctorale, factor major de dezvoltare al cercetărilor socio-economice și umaniste”, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca. Adresez, de asemenea, mulțumiri doamnelor Adriana Ardeu, Cristina Mitar și Oana Tutilă-Bărbat, pentru permisiunea, respectiv ajutorul de acces la piesele aflate la Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva.

⁶⁰ Bulzan 2005b, p. 236.

⁶¹ Scheid 2006, p. 311-313.

⁶² Cenerini 1994, p. 159.

Bibliografie

- Alicu 2004 – D. Alicu, *Micia. I. Monumentele de spectacol și de cult*, Cluj-Napoca, 2004.
- Ardevan 1998 – R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998.
- Bărbulescu 2003 – M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2003.
- Bărbulescu 2009 – M. Bărbulescu, *Signum originis. Religie, artă și societate în Dacia romană*, București, 2009.
- Bulzan 2005a – S. Bulzan, *Genius Imperatoris și cultul imperial în Dacia romană*, în *EphNap*, XIV-XV, 2004-2005, p. 81-90.
- Bulzan 2005b – S. Bulzan, *Cultul imperial în Dacia romană*, Diss., Cluj-Napoca, 2005.
- Cadotte 2007 – A. Cadotte, *La romanisation des dieux. L'interpretatio Romana en Afrique du Nord sous le Haut-Empire*, Leiden - Boston, 2007.
- Canciani 1997 – F. Canciani, s. v. *Populus. Populus Romanus*, în *LIMC*, VII/1, p. 438-443, Zürich - München, 1997.
- Cenerini 1994 – F. Cenerini, *Genius, un culto poliverso. Religiosita antica in Cispadana*, in *Atti e Memorie della Deputazione di storia patria per le province di Romagna*, N. S. XLIV, 1993, p. 156-173.
- Cesano 1922 – L. Cesano, s.v. *Genius*, in E. de Ruggiero, *Dizionario epigrafico*, vol. III, Roma, 1922, p. 449-481.
- Diaconescu 2010 – Al. Diaconescu, *Urme ale Centuriației la Sarmizegetusa și în teritoriul său*, în *Sargetia*, S.N., I, 2010, p. 133-162.
- Dudău 2011 – Al. Dudău, *The Iconography of Genius in the Roman Province of Dacia. A Commented Corpus*, în *Transylvanian Review*, XX, Supl. 2.1, 2011, p. 109-123.
- Dudău 2012 – Al. Dudău, *Les communautés rurales de la Dacie romaine et leurs Génies Quelques inscriptions de Aquae et Micia*, în vol. ed. I. Piso et al., *Scripta classica. Radu Ardevan sexagenario dedicata*, Cluj-Napoca, 2011, p. 268-273.
- EDH – Epigraphische Datenbank Heidelberg: <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/> (consultat la 29.05.2011)
- Goffaux 2004 – B. Goffaux, *Le culte au génie de la cité dans la Péninsule Ibérique romaine*, în *Pallas*, 66, 2004, p. 157-174.
- Gudea 1988 – N. Gudea, *Contribuții epigrafice la cunoașterea sistemului vamal din provinciile dacice. Vama de la Porolissum*, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 175-181.
- Lepelley 1992 – C. Lepelley, *Une forme religieuse du patriotisme municipal: Le culte au génie de la cité dans l'Afrique romaine*, în *Afrique du Nord antique et medievale*, Paris, 1992, p. 125-137.

- Petolescu 2002 – C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002.
- Popescu 2004 – M. Popescu, *La religion dans l'armée romaine de Dacie*, București, 2004.
- Romeo 1999 – I. Romeo, s. v. *Genius*, în *LIMC*, VIII/1, p. 599-607, VIII/2, p. 372-377, Zürich - Düsseldorf, 1999.
- Scheid 2006 – J. Scheid, *Les dévotions en Germanie inférieure: divinités, lieux de culte, fidèles*, în vol. ed. M. Dondin-Payre, M. Th. Raepsaet-Charlier, *Sanctuaires, pratiques cultuelles et territoires civiques dans l'Occident romain*, Paris, 2006.
- Speidel, Milčeva 1978 – M. P. Speidel, A. Dimitrova-Milčeva, *The Cult of the Genii in the Roman Army and a New Military Deity*, în *Aufstieg und Niedergang der römische Welt*, II 16.2, p. 1542-1555, Berlin - New York, 1978.
- Ubi erat lupa – www.ubi-erat-lupa.org. (consultat la 29.05.2011) – pentru Fig. 1, 3a, 4-6.

The Cult of the Genii at *Micia*. An Overview of the Inscriptions

Abstract

This research focuses on the traces of the cult of the Genii in an important rural settlement pertaining to the ancient Roman region of today Hunedoara county, *Micia* (a *vicus* that most likely constituted the centre of an autonomous *civitas*), in the light of 8 ancient epigraphic monuments, revisited and commented here. These testimonies were analyzed from both a historical perspective and a philological one, in order to establish the types and diffusion of Genii in a relevant case of non-urban community from Roman Dacia. For some of the inscriptions we have opted for a different approach in the interpretation of their meaning than the one generally assumed in previous publications (CIL III, 1338 = IDR III/3, 139; CIL III, 1365), while for others, we tried to demonstrate their function relating the text to the monuments (IDR III/3, 70-71).